

УДК 342.727

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2025.3>**Д. Є. Волкова**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

orcid.org/0000-0002-2856-6984

ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ ЯК ПРИНЦИП У КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Автором визначено, що мета статті полягає у теоретико-правовому обґрунтуванні людиноцентризму як засадничого принципу конституційно-правового регулювання діяльності релігійних організацій в Україні, а також у виявленні проблемних аспектів чинного правового поля у цій сфері з подальшим формулюванням пропозицій щодо його вдосконалення з урахуванням пріоритету прав і свобод людини.

У статті зазначено, що профільний Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» було ухвалено ще 23 квітня 1991 року – до прийняття Конституції України 1996 року. Це означає, що він формувався в умовах перехідного періоду, коли ще не були чітко закріплені конституційні принципи людиноцентризму, правової держави та верховенства права. У зв'язку з цим, хоча Закон і містить низку прогресивних положень, його нормативна структура не повною мірою відповідає сучасним конституційним орієнтирам.

Автором підкреслено, що свобода совісті та віросповідання, гарантована ст. 35 Конституції, належить до прав, що можуть зазнати певних обмежень у ситуаціях загрози національній безпеці. Однак навіть в умовах обмежень держава не повинна відходити від людиноцентричного підходу, тобто не може ігнорувати особисту гідність, моральну автономію та духовну ідентичність людини. Відповідно до міжнародних стандартів (зокрема ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права), будь-яке втручання у релігійну свободу повинно бути мінімальним, обґрунтованим і винятковим. Таким чином, в умовах режиму воєнного стану конституційно-правова система прагне забезпечити баланс між інтересами безпеки та фундаментальними правами людини. Людиноцентричний підхід не означає ігнорування викликів державності, але вимагає, щоб у кожному рішенні держава ставила у центр саме людину – з її правами, гідністю, цінностями та унікальністю духовного вибору.

Ключові слова: релігійні організації, свобода совісті, свобода віросповідання, Конституція України, конституційний статус релігійних організацій.

Volkova D. Ye. HUMANCENTRISM AS A PRINCIPLE IN THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF RELIGIOUS ORGANISATIONS IN UKRAINE

The author states that the purpose of the article is twofold: firstly, to provide a theoretical and legal justification of human centrism as a fundamental principle of the constitutional and legal regulation of religious organisations in Ukraine; and secondly, to identify problematic aspects of the current legal framework in this area, formulating proposals for improvement that prioritise human rights and freedoms.

The article states that the relevant Law of Ukraine 'On Freedom of Conscience and Religious Organisations' was adopted on 23 April 1991, prior to the adoption of the Constitution of Ukraine in 1996. This means that it was formed during a transitional period when constitutional principles such as human centrism and the rule of law had not yet been clearly established. Consequently, while the law contains several progressive provisions, its regulatory structure does not fully align with contemporary constitutional principles.

The author emphasises that freedom of conscience and religion, as guaranteed by Art. 35 of the Constitution, is a right that may be subject to certain restrictions in situations that threaten national security. However, even under restrictions, the state should not deviate from a human-centric approach; in other words, it cannot ignore a person's personal dignity, moral autonomy, or spiritual identity. In accordance with international standards (in particular Art. 18 of the International Covenant on Civil and Political Rights), any interference with religious freedom must be minimal, justified and exceptional. Thus, under martial law, the constitutional and legal system seeks to strike a balance between security interests and fundamental human rights. A human-centric approach does not mean ignoring the challenges of statehood; rather, it requires the state to put the individual at the centre of every decision, alongside their rights, dignity, values and unique spiritual choices.

Key words: religious organisations, freedom of conscience, freedom of religion, Constitution of Ukraine, constitutional status of religious organisations.

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлена зростанням ролі прав людини у сфері свободи совісті та віросповідання, а також необхідністю забезпечення балансу між правами релігійних організацій і правами окремої особи. У сучасних умовах державотворення та євроінтеграційних процесів постає потреба у переосмисленні підходів до конституційно-правового регулювання релігійної сфери з урахуванням людиноцентризму як ключового принципу.

Водночас чинне законодавство України не завжди забезпечує достатній рівень захисту прав людини у взаємодії з релігійними організаціями. Постають проблеми реалізації свободи віросповідання, рівності конфесій та недопущення дискримінації як у нормативній площині, так і в практиці правозастосування. Саме тому дослідження людиноцентризму як засадничого підходу у правовому регулюванні діяльності релігійних організацій є важливим для формування правової

системи, орієнтованої на гідність, свободу та самореалізацію особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Людиноцентризм як принцип у конституційно-правовому регулюванні діяльності релігійних організацій в Україні досліджувався українськими фахівцями з конституційного права переважно до впровадження режиму воєнного стану – або не враховують його вплив на відповідні правовідносини (дивись, наприклад, [1–4]). Зміни у законодавстві, які відбулися в останні роки, вимагають проведення досліджень у цьому напрямі та підвищують рівень актуальності таких досліджень.

Мета цієї статті полягає у теоретико-правовому обґрунтуванні людиноцентризму як засадничого принципу конституційно-правового регулювання діяльності релігійних організацій в Україні, а також у виявленні проблемних аспектів чинного правового поля у цій сфері з подальшим формулюванням пропозицій щодо його вдосконалення з урахуванням пріоритету прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Конституція України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (ст. 3) [5]. Ця норма закладає фундамент людиноцентричної парадигми у всій системі національного права, включаючи сферу релігійних відносин. Держава зобов'язана утверджувати і забезпечувати права і свободи людини як першочергову мету своєї діяльності.

У статті 35 Конституції гарантовано свободу світогляду і віросповідання, що включає право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, вільно обирати і змінювати віру, здійснювати релігійні обряди як індивідуально, так і колективно [5]. Таке формулювання чітко вказує на особистісний вимір свободи совісті, де саме людина, а не релігійна організація, є головним суб'єктом правовідносин.

Водночас Конституція визначає Україну як світську державу, де жодна релігія не може бути визнана державною чи обов'язковою. Це створює правову рамку, в межах якої релігійні організації функціонують не як владні чи публічні інститути, а як об'єднання фізичних осіб, діяльність яких має відповідати принципам верховенства права, рівності, поваги до прав інших осіб.

Отже, конституційне регулювання релігійної сфери в Україні чітко відображає людиноцентричний підхід, у якому пріоритет надається свободі та гідності особи, а діяльність релігійних організацій розглядається крізь призму дотримання прав людини та забезпечення міжконфесійного балансу.

Профільний Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» було ухвалено ще 23 квітня 1991 року – до прийняття Конституції України 1996 року. Це означає, що він формував-

ся в умовах перехідного періоду, коли ще не були чітко закріплені конституційні принципи людиноцентризму, правової держави та верховенства права. У зв'язку з цим, хоча Закон і містить низку прогресивних положень, його нормативна структура не повною мірою відповідає сучасним конституційним орієнтирам.

Основоположною ідеєю Закону є забезпечення свободи совісті та віросповідання, що прямо узгоджується з міжнародними стандартами, зокрема статтею 18 Загальної декларації прав людини та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [6]. Проте людина як центр правового регулювання не завжди чітко простежується в Законі: інколи законодавець зосереджується переважно на організаційно-правовому статусі релігійних організацій, ніж на захисті прав конкретної особи у взаємодії з ними.

Зокрема, норми про реєстрацію релігійних організацій, їх залученість у сферу освіти, використання майна, а також участь у публічному просторі часто не супроводжуються належними гарантіями захисту прав особи, яка може належати або не належати до певної конфесії [7]. Це створює потенційні ризики для реалізації права на свободу вибору, на приватність, на рівність перед законом незалежно від релігійних переконань, особливо в умовах режиму воєнного стану (детальніше дивись [8]).

Таким чином, попри цінність профільного закону як одного з перших актів, що закріпив свободу віросповідання у незалежній Україні, він потребує оновлення відповідно до конституційного принципу людиноцентризму, щоб у центрі регулювання перебувала саме людина – як носій гідності, свободи совісті та вибору, а не лише релігійна організація як інституція. З цим погоджуються і сучасні дослідники [9, с. 469]. Адже правове регулювання діяльності релігійних організацій в Україні має складну й багаторівневу структуру, що поєднує норми конституційного, адміністративного, цивільного та спеціального законодавства. Водночас базовим актом у цій сфері залишається Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року, який був прийнятий ще до набуття чинності Конституцією України. Це обумовлює необхідність критичного переосмислення його положень через призму сучасного правового контексту, зокрема – через важливий для конституціоналізму принцип людиноцентризму.

У цьому законі гарантується свобода совісті та релігії, а також визначаються загальні принципи правового статусу релігійних організацій. Проте попри задекларований захист прав і свобод особи, нормативна структура Закону часто зосереджується переважно на регулюванні статусу самих релігійних інституцій як юридичних осіб – з акцентом

на порядок їх реєстрації, майнові права, внутрішню організацію тощо. Таким чином, пріоритети закладені більше у сторону інституційного підходу, аніж людиноцентричного – в якому головна увага мала б приділятися забезпеченню свободи вибору особи, її правовому захисту від можливих зловживань, а також гарантіям недискримінації за релігійною ознакою.

Значний вплив на регуляторну модель справив і правовий режим воєнного стану, введений в умовах збройної агресії проти України. За висновками дослідників, у цей період відбулося посилення адміністративно-правового впливу на релігійну сферу, особливо у частині обмеження діяльності організацій, що мають тісні зв'язки з державою-агресором, а також у контексті обмежень, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки [9, с. 470]. Це додатково ускладнює баланс між публічними інтересами держави та захистом індивідуальних прав людини, які повинні залишатися пріоритетом у відповідності до Конституції України (ст. 3, 35) та міжнародних стандартів.

Отже, проголошення людини найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України) зобов'язує державу дотримуватися людиноцентричного підходу навіть за умов надзвичайних обставин, зокрема під час воєнного стану. Проте саме у кризових періодах найяскравіше проявляються виклики цьому підходу: права людини можуть бути обмежені на користь публічного порядку, обороноздатності та безпеки. Таке обмеження має бути юридично обґрунтованим, пропорційним, і відповідати положенням ст. 64 Конституції, яка визначає перелік прав, що можуть бути обмежені під час воєнного стану.

У свою чергу, свобода совісті та віросповідання, гарантована ст. 35 Конституції, належить до прав, що можуть зазнати певних обмежень у ситуаціях загрози національній безпеці. Однак навіть в умовах обмежень держава не повинна відходити від людиноцентричного підходу, тобто не може ігнорувати особисту гідність, моральну автономію та духовну ідентичність людини. Відповідно до міжнародних стандартів (зокрема ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права), будь-яке втручання у релігійну свободу повинно бути мінімальним, обґрунтованим і винятковим.

У практиці реалізації цих конституційних положень спостерігаються суперечності. Наприклад, обмеження діяльності окремих релігійних організацій на підставі їх зв'язків із державою-агресором – хоча й спрямоване на захист національної безпеки, – може ставити під сумнів принцип індивідуальної відповідальності та створювати ризики колективної дискримінації. У таких випадках саме людиноцентричний підхід повинен слугувати критерієм правомірності рішень: кожен громадянин, незалежно від конфе-

сійної належності, має право на захист своєї гідності, віри та вільного вибору.

Таким чином, в умовах воєнного стану конституційно-правова система прагне забезпечити баланс між інтересами безпеки та фундаментальними правами людини. Людиноцентричний підхід не означає ігнорування викликів державності, але вимагає, щоб у кожному рішенні держава ставила у центр саме людину – з її правами, гідністю, цінностями та унікальністю духовного вибору.

Висновки. У сучасній Україні, особливо в умовах воєнного стану, чітко проявляється конфлікт між конституційно проголошеним людиноцентризмом і зростаючим адміністративним втручанням у діяльність релігійних організацій. На теоретичному рівні це суперечність між двома ціннісними системами: з одного боку – орієнтація на гідність, свободу та автономію особи, з іншого – публічний інтерес держави щодо забезпечення національної безпеки, громадського порядку та протидії зовнішньої агресії. На сучасному етапі її вирішено методологічно вірно – на користь останньої групи цінностей (національної безпеки та інших).

Варто зауважити, що Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», прийнятий ще 1991 року, не передбачав воєнного стану як особливого правового режиму, в межах якого можуть діяти додаткові обмеження. У 2023–2024 роках відбулися значні зрушення в цій сфері: зокрема, внесено зміни до Закону України «Про службу військового капеланства» (березень 2024 року), які прямо забороняють особам, що належать до релігійних організацій, «керівний центр яких перебуває в державі-агресорі» [10], виконувати функції капеланів. З позиції держави це обґрунтовано воєнною необхідністю. Однак у фокусі людиноцентричного підходу постає питання: чи відповідає така колективна заборона принципу індивідуальної відповідальності, передбаченому Конституцією (ст. 61).

На рівні адміністративного права таке питання вирішується через посилення контролюючих функцій держави, які виражаються у призупиненні або відмові в реєстрації релігійних організацій, ускладненні процедур оренди приміщень, скасуванні пільг тощо. Науковці вказують, що підхід, за якого правовий статус релігійної організації формується з огляду на її зовнішні зв'язки, а не на реальну діяльність в Україні, створює ризик підміни оцінки особистої віри – оцінкою політичної лояльності.

Таким чином, у сучасній теоретичній площині постає фундаментальне запитання: чи є діяльність релігійної організації публічною або приватною? Як зазначається в доктрині (зокрема, у дослідженні Шопіної І.М. [9]), автономія релігійних організацій є органічним елементом свободи віросповідання, але в умовах воєнного стану держава

фактично розширює зону публічності, втручаючись у внутрішні церковні процеси, призначення, структуру і навіть догматичну ідентичність.

Перспективи подальших наукових розвідок у сфері конституційно-правового регулювання діяльності релігійних організацій в Україні полягають у поглибленому аналізі механізмів реального забезпечення прав і свобод віруючих осіб в умовах надзвичайних правових режимів, зокрема воєнного стану. Необхідним є осмислення меж допустимого обмеження свободи совісті відповідно до принципу пропорційності та з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Актуальним також є питання співвідношення індивідуальної релігійної свободи та колективного статусу релігійних організацій, особливо в контексті їх ієрархічної структури, міжнародних зв'язків і участі в публічному житті. Вимагає подальшого вивчення правовий статус релігійної меншини в умовах домінування певних конфесій, а також питання антидискримінаційного захисту для віруючих у секуляризованому або поліконфесійному суспільстві.

Окремий напрям досліджень може бути присвячений переосмисленню профільного законодавства з урахуванням конституційних змін, міжнародних зобов'язань України та принципу людиноцентризму. Це включає оновлення термінологічного апарату, врегулювання статусу релігійних об'єднань, питань державної реєстрації, майнових прав, освіти й медіації конфліктів на міжконфесійному рівні.

Перспективною також видається порівняльно-правова оцінка моделей правового регулювання релігійних організацій у державах-членах ЄС, з метою імплементації кращих практик у національне законодавство з урахуванням специфіки українського суспільства.

Література

1. Волкова, Д. Є. Право на об'єднання в громадські організації в конституційних актах України ХХ століття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право*. 2013. Т.1. № 21. Ч.1. С. 126–128.
2. Volkova D.E. Genesis of the constitutional regulation of freedom of associations in Ukraine. *Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2020. № 6. С. 53–57.
3. Мішина Н. В. Конституційно-правове регулювання діяльності органів самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження: Монографія. Одеса: Друкарський дім, 2009. 298 с.
4. Barvinenko, V., Mishyna, N., & Qaracayev, C. Ukrainian local government and Council of Europe's standards: human rights protection and decentralisation at the times of militarisation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. № 9 (4). С. 31–36.
5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 30.06.2025).
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 30.06.2025).
7. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#n111> (дата звернення 30.06.2025).
8. Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій: Закон України від 20 серпня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-IX#Text> (дата звернення 30.06.2025).
9. Шопіна І. М. Адміністративно-правові аспекти діяльності релігійних організацій України в умовах правового режиму воєнного стану. Аналітичне-порівняльне правознавство/ редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Белов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2024. № 4. С. 467–471.
10. Про Службу військового капеланства: Закон України від 30 листопада 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text> (дата звернення 30.06.2025).